

TERITORIUL MOLDOVEI FAȚĂ DE PRINCIPATELE KIEV ȘI HALICI*

DE

ALEXANDRU V. BOLDUR

Există păreri potrivit cărora teritoriul Moldovei în secolele X, XI și XII s-ar fi aflat sub dominația politică a principatului Kiev, apoi a principatului Halici.

În lucrarea de față ne propunem să analizăm argumentele aduse în sprijinul acestor păreri și să demonstrăm netemeinicia lor, arătând totodată că teritoriul Moldovei a avut în acel timp o viață proprie, independentă de principatele ruse.

În legătură cu secolul al X-lea se invocă două argumente, care ar servi de dovadă cum că teritoriul moldovenesc ar fi fost încorporat în principatul kievean: pretinsa încorporare de către principele Igor a ulicilor, înrudiți cu tiverții, precum și expedițiile lui Sviatoslav la Dunăre.

Examinând primul argument ne vom ocupa de cele două popoare înrudite, pretinse slave, ulicii și tiverții¹. Cronica Niconovskaia, care nu cunoaște pe tiverți și se referă numai la ulici, ne relatează că războaiele lor cu Kievul au început încă sub Ascold și Dir, că Igor (912—945) și voievodul lui, Svendeld, i-au învins în anul 914, obligându-i să plătească tribut („danie“). Orașul ulicilor Peresecen nu s-a supus și a fost cu greu cucerit, în urma unui asediu de trei ani. Cronica adaugă că ulicii (uglicii, ulucii) locuiau „pe Nipru în jos și apoi au venit între Bug și Nistru și s-au așezat acolo“².

Relatarea cronicii privitoare la cucerirea Peresecenului provoacă îndoieli, deoarece e greu de imaginat ca locuitorii acestui oraș să fi putut suporta un asediu atât de îndelungat. După cât se pare, știră face parte din aceeași categorie de legende ca și expediția lui Oleg împotriva grecilor din 907, pe care istoricul sovietic S. V. Bahrușin o denumescă fantezistă³.

* Studiul profesorului Alexandru V. Boldur (1886—1982), fost director al Institutului de Istorie Națională „A. D. Xenopol” din Iași în perioada 1943—1948, reprezintă o versiune prescurtată a comunicării intitulată *Moldova între Kiev și Halici*, susținută la Institutul de Istorie „N. Iorga” în ședința publică de la 20 octombrie 1964, convocată în urma memoriului adresat de istoric forurilor superioare, prin care protesta împotriva teoriei vehiculate în volumul al II-lea al tratatului de *Istorie a României*, București, 1962, privind stăpânirea kieviană și haliciană în regiunile est-carpatice, în secolele X—XII. Forma sa actuală a fost definitivată în decembrie 1964. Importanța articolului rezidă atât în faptul că sint combătute cu argumente peremptorii aserțiuni fără suport științific real, cât și pentru că, față de alte lucrări mai vechi sau mai noi abordând aceeași gamă de probleme, colportează informații nepuse în valoare în istoriografia românească și interpretări originale, motive pentru care s-a socotit oportună publicarea sa, chiar dacă în anumite chestiuni de amănunt redacția revistei noastre nu împărtășește întru totul punctele de vedere ale autorului.

Cu excepția unor pasaje inserate în cadrul lucrării *Teritoriul moldovenesc și cetățile de la Nistru și Chilia*, apărută în fasciculele din martie 1984 — februarie 1985 ale publicației *Europa și Neamul Românesc*, tipărită de Editura Nagard din Italia, studiul este înedit. Manuscrisul său a fost pus la dispoziția lui C. C. Giurescu pentru a-l consulta în vederea elaborării

volumului *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, unde, de altfel, este și citat (Cf. p. 28, 29, 31 și 33). Menționăm că în legătură cu tiverții și ulicii, asupra cărora se fac referiri succinte în articol, Alexandru V. Boldur a revenit cu detalii în lucrarea *The Enigma of the Ulichy-Tivertsy People*, în *Balkan Studies*, IX, 1968, I, p. 55—90. De asemenea, istoricul, excelent cunoscător al izvoarelor medievale vechi rusești, a făcut o traducere integrală poemului *Cuvînt despre expediția lui Igor* — evocat și în prezentul studiu, — însoțind-o de consistente comentarii, lucrare rămasă din păcate deocamdată inedită.

Pentru amabilitatea de a ne fi încredințat spre publicare textul acestui meritoriu articol și pentru informațiile furnizate, ținem să adresăm calde mulțumiri fiicei istoricului, Nina A. Boldur, ale cărei eforturi de a-i valorifica lucrările postume merită întreaga considerație (*Nota redacției — V.Sp.*)

¹ Nu ne ocupăm, în studiul nostru de caracterul etnic al celor două popoare, deoarece această chestiune nu intră în cadrul preocupărilor noastre de față.

² *Polnoe sobranie russkikh letopisej* (în continuare — P.S.R.L.), t. IX, *Niconovskaia letopis'*, St. Petersburg, 1862, p. 26 sub anul 914 (6422).

³ S. V. Bahrușin, *Nekotorye voprosy istorii Kievskoj Rusi*, în *Istorič-Marxist*, t. III, 1937, p. 172.

Atît cronică Ipatievskaja, cît și Lavrentievskaja, cele mai apropiate de locurile discutate, păstrează tăcere în privința cuceririi acestui oraș. Chiar dacă am admite știrea ca perfect verosimilă, orașul Peresečen se afla undeva pe Nipru și nu în hotarele Moldovei.

Ulicii și tiverții reprezentau două ramuri ale aceluiași popor: tiverții erau așezați între Bug și Nistru pînă la Marea Neagră, iar ulicii formau ramura răspîndită mai spre nord-est de tiverți. Prin urmare, faptul că Igor i-a învins pe ulicii, obligîndu-i la plata tributului, după cum se proceda în acel timp, nu afectează teritoriul Moldovei. Totuși, avînd în vedere că privitor la așezarea ulicilor și tiverților s-au emis păreri diferite vom examina și alte aspecte ale problemei.

În primul rînd ne vom referi la șubrezenia raporturilor intertribale. Istoricul B. D. Grekov afirmă pe bună dreptate că legătura dintre pămînturile principatului kievean peștriț, compus din diferite părți, nu putea fi trainică⁴. Astfel, drevleanii, pe care principele Oleg i-a obligat să plătească tribut, îndată după moartea sa s-au scuturat de supușenie, refuzînd să-l mai achite. A fost nevoie ca Igor să-i atace din nou și să-i oblige la plata tributului, dar drevleanii revoltați l-au ucis. Prin urmare, chiar dacă am admite că ulicii s-au obligat să-i plătească lui Igor tribut, nu există nici o certitudine că ei, cu timpul, n-au refuzat să-l plătească. După cum nu se poate aduce nici o dovadă în sprijinul părerii despre încorporarea ulicilor.

În ceea ce privește pe tiverți, faptul că au luat parte la expedițiile lui Igor în Bizanț nu înseamnă că ei i-au fost supuși, deoarece la expediția din 944 au participat și varegii și pecenegii, care în tot cazul nu i-au fost popoare aservite⁵. Tiverții, ca și celelalte popoare chemate să ia parte la expediție, mergeau pentru prada de război, fiind ademieniți de împărțeală care se făcea după terminarea expediției.

În afară de aceasta, tiverții erau răspîndiți între Bug și Nistru pînă la mare, iar gurile Bugului de Sud⁶; după cum se știe, aproape că se unesc cu gurile Niprului. Prin urmare, dacă tiverții ar fi fost cucerii de Igor și „incorporați”, bizantinii n-ar fi putut impune rușilor în tratatul din 945 o condiție foarte importantă potrivit căreia ei „nu au dreptul să ierneze la gurile Niprului la Beloberejie, nici pe insula Sf. Elefterie și cînd va veni toamna să se întoarcă la casele lor în Rusia”⁷. Casele lor se aflau dincolo de râul Stugna, deoarece kievenii erau răspîndiți pînă la acest râu.

Încorporarea e o noțiune juridică legată de concepțiile actuale despre hotarele unui stat. Fenomenul de „încorporare” a învinșilor nu era cunoscut atunci. Afirmatia contrară duce la modernizarea istoriei vechi. Nu există nici un document care să probeze existența încorporării în acel timp. Fiecare popor (trib) învins era lăsat să trăiască ca și înainte, cu condiția să plătească tribut. Astfel procedau principii kieveni nu numai față de triburile vecine, dar și față de Bizanț. Toate expedițiile rușilor în Bizanț, dacă erau încununete de succes, se terminau cu „daruri”.

O serie de istorici sovietici nu recunosc calitatea de stat a principatului kievean din acel timp și-i înfățișează pe principii ruși din secolul al X-lea ca pe niște șefi de „drujine”⁸, conducători militari interesați mai mult de prada de război decît de încorporarea unor teritorii; numai de la sfîrșitul secolului al X-lea începe, propriu-zis, să se formeze statul rus ca organizație militară.

După cum am arătat mai sus, expedițiile prințelui Sviatoslav constituie un argument invocat în favoarea stăpînirii kievene la Dunăre în secolul al X-lea. Sviatoslav (957—972), ca și predecesorii săi, privea Kievul doar ca un punct de oprire și de ședere temporară⁹. În cronică rusă Lavrentievskaja găsim o relatare amănunțită a expediției sale¹⁰. În 967 Sviatoslav a pornit spre Dunăre împotriva bulgarilor și după o luptă a ocupat 80 de orașe, ceea ce pare neverosimil. El stătea la Pereiaslavet, pe partea dreaptă a Dunării și lua tribut de la greci. În 968 Kievul a fost atacat și asediat de pecenegi, încît locuitorii cetății sufereau de foame și de sete. Mama lui Sviatoslav, Olga, a trimis o solie la fiul său pentru a-l chema în țară. Solii, găsindu-l la Dunăre, i-au spus: „Tu, principe, cauți pămînt străin .. , lepădîndu-te de al tău și era cît pe ce să fim cucerii de pecenegi”. Sviatoslav a dat ascultare mamei sale și, întorcîndu-se la Kiev, i-a gonit pe pecenegi și a făcut pace cu ei.

În 969 Sviatoslav spunea că nu-i place să stea la Kiev, că preferă să locuiască la Pereiaslavet, deoarece acolo se aduc toate bunătățile din lume: de la greci aur și țesături scumpe, vin și legume, de la cehi și unguri argint și cai, din Rusia blănuri, ceară, hidromel și sclavi. În anul 971 el a plecat din nou la Dunăre, la Pereiaslavet. Bulgarii s-au închis în oraș, dar apoi a avut loc o mare bătălie și Sviatoslav i-a învins. El intenționa să pornească împotriva grecilor, dar aceștia s-au oferit să-i plătească tribut calculat după numărul ostașilor săi. Sviatoslav a afirmat că are 20 000 de ostași, deși, de fapt, avea numai 10 000. Grecii au adunat 100 000 de ostași, refuzînd să plătească tribut. Sviatoslav s-a luptat din nou, dar văzînd că după bătălie i-a rămas puțină oaste, s-a gîndit că e mai bine să facă pace, deoarece grecii și reții ar putea, prin înșelăciune, să-i bată drujina: „Pămîntul rusesc e departe, iar cu pecenegii

⁴ B. D. Grekov, *Kievskaja Rus'*, Moscova, 1939, p. 232.

⁵ P. S. R. L., t. I, *Lavrentievskaja letopis'*, St. Petersburg, 1897, p. 44, sub anul 944 (6452).

⁶ Există și Bugul de Nord, un afluent al Vistulei.

⁷ P. S. R. L., *Lavrentievskaja letopis'*, p. 50 sub anul 945 (6453).

⁸ Detașamente inarmate formate din oameni de încredere ai principelui care au luat parte la războaie și la administrarea țării.

⁹ S. M. Seređonin, *Istoričeskaja geografija*, Petrograd, 1916, p. 162.

¹⁰ P. S. R. L., *Lavrentievskaja letopis'*, p. 64—72.

sintem în război; cine ne va ajuta?"¹¹ După încheierea păcii, Sviatoslav, încărcat de bunuri, a plecat pe luntre spre cataractele Niprului. Din cauza primejdiei pe care o prezentau pecenegii, a fost nevoit să ierneze la gurile Niprului, unde a avut de suferit de foame. Odată cu venirea primăverii, el a pornit spre Kiev, însă pecenegii, sub conducerea principelui lor Kurea, fiind preveniți de greci, l-au atacat și l-au ucis (în 973).

Cronicarul bizantin Leon Diaconul aduce unele completări la povestirea cronicii ruse¹². Împăratul Ioan Tzimiskes i-a propus lui Sviatoslav prin solii săi să părăsească imediat Bizanțul și i-a amintit înfrângerea suferită de Igor, dar Sviatoslav, încrezător în forțele sale, n-a dat ascultare cererii împăratului. Ca urmare, a avut loc o bătălie crâcnă în care preponderența forțelor bizantine era covârșitoare și Sviatoslav a fost silit să se retragă. Leon Diaconul dă cifre exagerate în legătură cu oastea lui Sviatoslav, afirmând că el a adus 60 000 de ruși, din care au rămas în urma bătăliei numai 22 000 și din acest număr mai puțin de jumătate erau capabili de luptă. Așa s-a terminat expediția în două rinduri la Dunăre a acestui principe kievean.

După cum am văzut, nu se poate vorbi de o stăpînire rusă la Dunăre și istoricii ruși serioși nu fac caz de acțiunile lui Sviatoslav pentru a afirma stăpînirea kieveană asupra Dunării și a teritoriilor limitrofe, înțelegînd că este vorba numai de peripeții ale unui război ruso-bizantin.

În acea perioadă, rușii erau amenințați de pecenegi. Potrivit lui Constantin Porfirogenetul, pecenegii se aflau la Dunărea de Jos încă din 896 și erau cel mai puternic popor din stepa de la nordul Mării Negre. Rușii căutau să păstreze pace cu ei, deoarece nu puteau pleca în expediții de teamă că, în absența lor, vor veni pecenegii și vor jefui și distruge pămîntul rusesc. Pe de altă parte, numai cu condiția de a avea pace cu pecenegii, rușii puteau întreține legături comerciale cu Țarigradul bizantin¹³.

După o luptă fratricidă între urmașii lui Sviatoslav, la Kiev s-a instalat Vladimir I (978—1015). Acest principe a reușit să se apropie de Marea Baltică și a avut de luptat împotriva polonezilor, viaticilor, iatviagilor și horvaților. S. M. Seredonin ne atesta că numai începînd cu Vladimir principii kieveeni s-au decis să stea la Kiev¹⁴. Regiunea dinspre sud de Kiev, pe ambele maluri ale Niprului, era slab populată, deoarece populația fugea departe de aceste locuri de teama pecenegilor. Pentru a apăra pămîntul rusesc, Vladimir a început să construiască cetăți, populîndu-le cu oameni aduși din nord, cu crivici, viatici și chiar cu o populație finică — ciudi. Astfel, populația noilor așezări se compunea din elemente nelibere și din prizonieri. În afară de cetăți, Vladimir a ridicat valuri de pămînt pe malurile Stugna, însă tocmai atunci a început „lupta neîncetată” cu pecenegii. Vladimir a mai construit Belgorodul, o cetate foarte puternică, situată pe riul Irpen, în apropiere de Kiev. Pe timpul acestui principe hotarul principatului kievean se afla la riurile Stugna și Ros, afluenți ai Niprului.

Începînd cu ultima decadă a secolului al X-lea, atacurile pecenegilor împotriva Rusiei devin foarte dese¹⁵. Cronică inițială (*Povest' vremennykh let*) menționează sub anul 997 „o luptă mare, necontenită” cu pecenegii, iar cu un an înainte de aceasta Vladimir abia a reușit să scape de pecenegi cu o „drujină” mică, ascunzîndu-se sub un pod. Linia cetăților de la Stugna nu putea rezista năvălirilor pecenege și Vladimir era nevoit să se ocupe numai de apărarea propriei sale țări.

De la 1015 pînă la 1036 principii kieveeni au luptat împotriva pecenegilor de opt ori¹⁶. Între 1031 și 1054 principele kievean Iaroslav a început să construiască cetăți pe riul Ros, populîndu-le cu prizonieri leși¹⁷. În 1036 pecenegii, într-un număr mare, s-au năpustit asupra Kievului. Atacul a fost cu totul neașteptat. Potrivit cronicii, a avut loc „un măcel groaznic” și abia către sfîrșitul zilei Iaroslav a reușit să-i învingă¹⁸.

Poziția acestui principe față de Bizanț a fost diferită de cea a principelui kievean Vladimir din trecut. În 1043 el a trimis pe fiul său Vladimir împotriva bizantinilor cu o oaste comandată de Vișata. Vladimir cu oastea sa a pornit pe corăbii întii spre Dunăre și apoi spre Țarigrad, ținîndu-se aproape de țărmul mării. Furtuna a distrus multe vase rusești, printre care și corabia în care se afla Vladimir, fapt în urma căruia el a fost nevoit să treacă pe alt vas; 6 000 de oameni au fost aruncați pe mal, într-un loc neprecizat și aveau intenția să se întoarcă în Rusia sub comanda lui Vișata. Împăratul Constantin Monomah a trimis în urmărirea rușilor 14 corăbii, dar Vladimir cu drujina lui i-a învins pe bizantini, iar vasele sale, cite au mai rămas, s-au întors în Rusia. Totuși, potrivit cronicii, Vișata ar fi căzut prizonier împreună cu 6 000 de oameni, care au fost duși la Țarigrad și în bună parte orbiți. După trei ani a fost restabilită pacea între ruși și greci și Vișata s-a întors în Rusia¹⁹. Înfrîngerea a fost atît de mare, încît, desigur, nu se poate vorbi nici pe departe de o dominație rusă la Dunăre în acel timp.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Leon Diaconul, *Istoria*, traducere rusă din limba greacă de D. Popov, St. Petersburg, 1820, p. 63 și urm. 93 și urm.

¹³ S. M. Seredonin, *op. cit.*, p. 164.

¹⁴ *Ibidem*, p. 162, 166 și urm.

¹⁵ *Ibidem*, p. 167.

¹⁶ B. D. Grecov, *op. cit.*, p. 243.

¹⁷ S. M. Seredonin, *op. cit.*, p. 167.

¹⁸ P. S. R. L., *Laurentievskaja letopis'*, p. 147.

¹⁹ *Ibidem*, p. 150—151.

În curînd după această înfrîngere, în 1060, apar în Rusia cumanii, denumiți în cronică rusă polovcini sau polovți, popor migrator bine organizat și foarte dîrz. În bătălia dintre Vsevolod și cumani din 1060, acesta a fost învins, iar cumanii i-au devastat țara și s-au retras. Invazii mari, în care principii kieveni au suferit înfrîngeri, s-au repetat în 1067, 1079, 1093 și 1096, fiind însoțite de cumplite devastări. Este evident că principii kieveni nu puteau pune stăpînire la Dunăre într-o perioadă cînd propria lor țară a suferit cinci invazii consecutive la scurte intervale de timp.

Pentru a dovedi stăpînirea rusă la Dunăre în secolul al XII-lea deseori se face referire la „posadnicii”²⁰ ruși instalați la Dunăre”. Cronică Ipatievskaja ne spune următoarele (sub anul 1116): „În 1116 țarevicul Leon, ginerele lui Vladimir (Monomah), a pornit împotriva împăratului bizantin Alexe; i s-au supus cîteva orașe dunărene dar în orașul Delstr (Dristor) la 15 august el a fost omorît prin înșelăciune de către doi saracini trimiși de împărat”. „Tot în acest an, continuă cronică, marele principe Vladimir a trimis pe Ivan Voitișici și a așezat la Dunăre pe posadnicii săi”. „Tot în acest an Viaceslav (fiul principelui Vladimir) s-a îndreptat spre Dunăre cu Toma Ratiborici și, ajungînd la Nistru, s-a întors fără nici un succes”²¹.

Prin urmare, în anul 1116, în perioada august-decembrie au avut loc trei expediții. Din relatarea cronicii reiese că prima expediție a lui Vladimir Monomah a fost întreprinsă pentru instalarea ginereului său Leon Dioghenovici în scaunul împăraților bizantini și nu pentru ocuparea teritoriilor dunărene. După cum s-a văzut, expediția s-a sfîrșit fără să-și fi atins scopul. Se pune întrebarea: dacă în cadrul celei de a doua expediții au fost instalați „posadnicii” la Dunăre, ceea ce ar fi însemnat simbolul stăpînirii rusești la acest fluviu, cine l-a oprit pe Toma Ratiborici la Nistru și l-a determinat să se întoarcă fără succes din cea de a treia expediție? Nu cumva acești „posadnicii” au dispărut imediat ce au pus piciorul la Dunăre și Toma Ratiborici a constatat că nu mai este posibil să-i instaleze din nou? În tot cazul, după anul 1116 nu găsim în cronici nici un cuvînt despre „posadnicii”. Este de reținut că în cronică Lavrentievskaja, care acordă o atenție deosebită evenimentelor pereiaslavene și kievene, la anul 1116 se relatează numai prima expediție și nu se spune nimic despre instalarea „posadnicilor”²². Dacă ar fi existat o stăpînire rusă la Dunăre, n-ar fi semnalat oare cronică acest fapt? Oricum, nu se poate numi „stăpînire” atunci cînd este vorba de trei expediții în cinci luni de zile, terminate cu un deplin eșec:

Chestiunea este atît de clară, încît bizantinologul sovietic M. V. Levcenko recunoaște aceasta, scriînd: „Apare izolat un act ostil întreprins împotriva Bizanțului de către principele Vladimir în 1116. Toate acțiunile întreprinse s-au terminat cu un eșec”²³. Iar S. M. Seredonin, călăuzindu-se de simțul realității, scrie: „În 1116 Vladimir Monomah, potrivit unei știri oarecum enigmatice a cronicii Ipatievskaja, a instalat la Dunăre pe posadnicii săi, însă dacă acești posadnici au și stat (acolo), în tot cazul puțin timp”²⁴. Vom adăuga că expedițiile lui Vladimir au fost posibile numai datorită ciocnirii care s-a produs în acel timp între cumani și torci, uniți cu pecenegii la riul Don. După bătălie torcii și pecenegii au venit la Vladimir să-i ceară adăpost în Rusia, ceea ce li s-a încuviințat. Lupta cu popoarele din stepă fusese o preocupare constantă a principatului kievean și a celorlalte principate din imediată vecinătate a stepii. Astfel, în perioada dintre 1060 și 1215, adică timp de un secol și jumătate, principatul Kievului și principatele ruse Pereiaslav și Cernigov au avut de dus lupte extrem de dese și grele împotriva cumanilor. Potrivit istoricului rus Pogodin, cumanii au atacat țara Pereiaslavlului de 25 de ori, țara Kievului de 19 ori, iar țara Cernigovului de 5 ori²⁵. Firește, cronicarii n-au semnalat: chiar toate incursiunile cumane, deoarece Vladimir Monomah în testamentul din 1096 către fiii săi mărturisește că a luptat împotriva cumanilor de 19 ori; Mstislav Izeaslavici, strănepotul lui, spunea în 1170 principilor ruși că în fiecare vară vin cumanii și periclitează siguranța drumurilor comerciale. Dat fiind că principatul kievean era mereu atacat și hărțuit de cumani, nu se poate vorbi de o dominație rusă asupra teritoriului moldovenesc în acea perioadă.

Potrivit cronicilor ruse, în secolele XI—XII și XIII, hotarele principatului Kiev nu se întindeau pe partea dreaptă a Niprului decît la sud pînă la riul Ros, afluent al Niprului, iar la vest pînă la riul Sluci. În imediată vecinătate a principatului Kiev, la vest se aflau Volînia și bolohovenii, iar la sud clobucii negri sau berendeii, așezați pe Ros. Pe partea stîngă a Niprului erau situate principatele Cernigov la nord și Pereiaslav la sud. Nu există nici o dovadă documentară, că în tot acest timp principii kieveni și-ar fi putut stabili sau menține dominația la Dunăre.

Creдем că este util să ne oprim asupra unei știri din cronică Ipatievskaja, în care se menționează Dunărea, dar în realitate prin Dunăre se înțelege Niprul. Un istoric nefamiliarizat cu descifrarea cronicii ar putea fi indus în eroare. În 1136 a avut loc o bătălie între principii ruși împărțiți în două tabere: prima a lui Iaropolk din Kiev cu frații săi, a doua — a lui Vsevolod din Cernigov cu Olgovicii ajutați de cumani. S-a desfășurat o luptă tipic feudală pentru acapararea orașelor rusești. Kievenii i-au învins

²⁰ Locuitori, administratori.

²¹ P.S.R.L., t. II, *Ipatievskaja letopis'*, St. Petersburg, 1843, p. 7—8.

²² P.S.R.L., *Laurentievskaja letopis'*, p. 276.

²³ M. V. Levcenko, *Očerki po istorii rusko-vizantijskikh otnošenij*, Moscova, 1956, p. 477.

²⁴ S. M. Seredonin, *op. cit.*, p. 184.

²⁵ *Ibidem*, p. 171.

pe cumani, dar au fost înfrinși la rindul lor de Olgovici. Descriind fazele luptei, cronica ne informează că, la un moment dat, Olgovicii cu cumanii au trecut din nou „Dunărea” în ziua de 20 decembrie și „au început să devasteze localitățile de la Trepolie de lângă riul Krasna și Vasilev până la Belgorod, iar în altă parte până la Kiev și pe (riul) Jelani până la Visegorod și Derev și prin (riul) Libedi trăgeau săgeți”²⁶.

Am identificat localitățile menționate în cronică și am constatat că toate se află pe Nipru sau în apropierea lui²⁷.

Substituirea Niprului cu Dunărea constituie o reminiscență din secolul al VI-lea și următoarele, când slavii aflați la Dunăre au fost atit de impresionați de mărimea și frumusețea acestui fluviu, încât, după ce s-au răspândit în diferite direcții, slavii de est (ruși) au folosit denumirea lui pentru orice fluviu mare. Ca urmare, în cronicile ruse, în cîntecele populare rusești și ucrainiene, sub denumirea Dunării apar atit Nipru cît și Donul.

Într-un cîntec popular rusesc citim : „A curs Dunărea pînă la Kiev”²⁸. Fără îndoială, aici este vorba de Nipru și nu de Dunăre. În „bîlina” (cîntec popular eroic rus) despre Dunai Ivanovici la cuvîntul „Dunai” se pune în paranteze cuvîntul „Don” (Don Ivanovici), pe care de fapt îl și are în vedere²⁹. „Dunărea” este astfel un simbol al riului mare în general și nu o noțiune geografică³⁰. Un cunoscut istoric al literaturii ruse, Orest Miller, a emis opinia că Dunărea a fost la ruși un nume comun, și nu propriu, pentru a desemna orice fluviu mare³¹. Chiar și istoricii străini, de exemplu Iornand, au observat că aborigenii ruși prin Dunăre înțeleg Niprul³².

În continuare, vom analiza părerea potrivit căreia teritoriul moldovenesc s-ar fi aflat sub dominația principatului Halici. Unul dintre argumentele invocate în sprijinul acestei păreri este în legătură cu activitatea principelui Ivan Rostislavici din Zvenigorod, oraș situat în principatul halician. Se pretinde că în 1141 acest principe, aflîndu-se sub autoritatea superioară a principelui din Halici (?), administra „Ponizie” și „Podunavie”, în care era inclus și teritoriul moldovenesc și cel bucovinean. Sub administrarea lui s-ar fi aflat orașele Tecuci, Hotin, Belgorod (Cetatea Albă), Chilia, Haliciul Mic (Galați), Berlad și altele³³. Se susține că teritoriile nistro-dunărene ar fi ieșit de sub autoritatea superioară a principilor kievieni și ar fi fost încorporate de Rusia haliciană. Ca dovadă se aduce în discuție „Cuvîntul despre expediția lui Igor”, în care însă nu găsim nici orașele menționate mai sus, nici alte mărturii în favoarea acestei păreri.

În realitate, Ivan Rostislavici³⁴ a fost un principe rus lipsit de mijloace materiale, deoarece nu avea „udel”, adică teritoriu asupra căruia să domnească și își câștiga existența ca mercenar luînd bani pentru serviciile făcute altor principii ruși și nesfîndu-se să jefuiască pe unde putca. El a rîvnit mereu la scaunul halician, dar nu l-a putut căpăta. În 1144, suferind un eșec în încercarea de a-l ocupa, fugi la Dunăre, apoi la Kiev. După o serie de peripeții, în 1159, auzind de intenția principelui halician de a-l lua captiv din Kiev, unde se afla, a fugit la Dunăre, la cumani. Cu acest prilej i-a jefuit pe pescari halicieni și le-a luat toată marfa. Acțiunile lui pe pămîntul moldovenesc s-au redus la adunarea unei oști de strînsură, formată din mulți cumani și 6 000 de berladnici, cu care a încercat să atace marginile sudice ale principatului halician. După ce orașul Kucelmin s-a predat, Ivan Rostislavici a ajuns la Ușița unde s-a certat cu cumanii și aceștia l-au părăsit. Rămînînd numai cu berladnicii, el n-a încercat să ia acest oraș și a plecat la Kiev. Ulterior fugi în Grecia la Thessalonik, unde moare otrăvit în 1162. Fără îndoială, acest principe refugiat în nici un caz nu poate fi socotit un reprezentant al principatului halician, întrucît nu a întreprins acțiunile sale în numele acestui principat, ci, dimpotrivă, l-a atacat și a luptat împotriva lui.

Avem o dovadă în cronicile ruse că Birladul nu era supus rușilor. În 1174, principele Andrei din Suzdal, avînd pretenția de a dispune de scaunele princiare ruse, a spus fraților Rostislavici : „De nu voîți să faceți pe voia mea, tu, Riurik, du-te la Smolensk, la fratele tău, în ocina ta, iar tu, David, du-te la Berlad, căci în țara rusească nu-ți îngădui să stai”³⁵.

Deci, din informațiile prezentate mai sus s-a putut constata că granița de sud a Haliciului era la Kucelmin și Ușița, orașe atacate de Ivan Rostislavici, iar Birladul se afla departe de țara rusească³⁶.

²⁶ P.S.R.L., *Ipatievskaja letopis'*, sub anul 1136.

²⁷ *Enciklopediceskij slovar'* de F. A. Brockhaus și I. A. Efron, Petersburg, 1890—1907; pentru Belgorod pe riul Irpeni, t. IX (V), 1891, p. 176; pentru Vasilev și Krasna — t. X (V—A), 1892, p. 576; pentru Vișegorod — t. XIV (VII—A), 1892, p. 588; pentru împrejurimile Kievului — t. XXIX (XV), 1893, p. 267 și urm.

²⁸ P. N. Ribnikov, *Pesni*, ed. a 2-a, t. I—II, 1909—1910, sub îngrijirea lui A.E. Gruzinski. Citez după prima ediție, t. I, p. 50 și 130, t. II, p. 463.

²⁹ V. A. Cheltnială, *Kurs istorii russoj literatury*, partea I, caietul 1, St. Petersburg, 1906, p. 513—514.

³⁰ L. A. Dimitriev, *Glagol „Kaiati” i reka Kaiata v „Slove o polku Igoreve*, în *Trudy Otdela drevnerusskoj literatury*, t. IX,

1953, p. 38. Vezi, de asemenea, E. V. Barsov, *Slove o polku Igoreve*, t. II, Moscova, 1888, p. 64.

³¹ Orest Miller, în *Jurnal Ministerstva Narodnago Prosvetšeniija*, 1877, nr. 9, p. 37—61.

³² A. V. Longhinov, *Slove o polku Igoreve*, Odessa, 1911, p. 72.

³³ Termenul geografic „Ponizie”, după cum îl înțelege cronica Ipatievskaja, înseamnă partea sud-estică a principatului Halici, cu orașele ei Plav, Kucelmin și Bakota, care e centrul ei. Iar „Podunavie” înseamnă malul Dunării.

³⁴ Amănunte despre viața acestui principe vezi în P.S.R.L., *Ipatievskaja letopis'*, p. 20, 27—28, 80—81, 83—84, 91.

³⁵ P.S.R.L., *Ipatievskaja letopis'*, p. 109.

Se mai face caz de o operă literară rusă de la sfârșitul secolului al XII-lea, „Cuvînt despre expediția lui Igor“, în care s-ar afla o dovadă a stăpînirii haliciene pînă la Dunăre.

Pasajul respectiv suna astfel:
 „Principe halician Osmomiisl Iaroslav!
 Sus stai tu pe scaunul tău de aur,
 Ai ferecat munții ungurești
 Cu oștile tale de fier,
 barînd regelui calea,
 închizînd Dunării porțile (pămîntului tău),
 aruncînd bolovanii de cremene peste nori,
 ducînd judecăți pînă la Dunăre”.
 Frica de tine curge prin țări,
 tu deschizi porțile Kievului,
 săgetezi de pe scaunul părintesc de aur
 pe sultani peste țări”.

Pentru a înțelege acest text trebuie să știm că principele Igor de Novgorod-Seversk, eroul „Cuvîntului despre expediția lui Igor“, era căsătorit (a doua oară) cu Eufrosina, fiica principelui halician Iaroslav, care figurează în această operă sub numele de Iaroslavna. Cunoscînd că Iaroslav este un principe puternic și se află în rudenie prin alianță cu principele Igor, autorul „Cuvîntului“ a vrut să-l măgulească folosînd la adresa lui citeva hiperbole lingușitoare, pe care le găsim inserate în pasajele de mai sus. „Scaunul de aur“ este o simplă metaforă. „Ferecarea“ munților ungurești (Carpați) constituie o hiperbolă. În expresia „închizînd Dunării porțile“, Dunărea stă la cazul dativ, nu genitiv, și întregul pasaj înseamnă închiderea porților propriului său pămînt pentru acei care ar putea veni de la Dunăre, adică pentru popoarele situate la Dunăre și supuse Bizanțului. Interpretarea aceasta o găsim la D. S. Lihaciiov³⁶, unul din cei mai de seamă cercetători ai acestei opere literare ruse. Pasajul nu are sensul că „porțile Haliciului se aflau la Dunăre“, deci că pămîntul principatului halician se întindea pînă la Dunăre. „Porțile“ reprezintă, desigur, un simplu simbol.

Expresia „ducînd“ (sau extinzînd) judecata sa pînă la Dunăre, nu înseamnă că acest principe și-a instalat judecătorii la Dunăre. Prezența unor judecători presupune existența unui personal special însărcinat cu traducerea în viață a sentințelor și a unor închisori pentru chestiuni penale, ceea ce nu rezultă de nicăieri. Nu există nici măcar o singură diplomă și nici un document din care să reiasă instalarea unor judecători pe pămîntul moldovenesc. După cum, nu vedem nici oastea prin care Haliciul și-ar fi putut exercita pretinsa putere princiară asupra acestui pămînt. Judecățile lui Iaroslav reprezintă o hiperbolă, la fel ca și „aruncarea bolovanilor de cremene peste nori“ sau „săgetarea sultanilor peste țări“.

În general, trebuie să menționăm că autorul „Cuvîntului despre expediția lui Igor“ este înclinat spre întrebuințarea hiperbolelor la adresa principilor puternici. De pildă, apelînd la marele principe Vsevolod din Suzdal, îi spune că „ci poate vărsa apa Volgăii din albie și numai cu ajutorul vislelor“, iar riul Don îl poate „deșerta cu coifurile“. Din seria unor asemenea hiperbole fac parte și toate hiperbolele inserate cu dărnicie la adresa lui Iaroslav.

Din punct de vedere economic, Iaroslav avea interesul de a naviga liniștit pe Nistru. Pe această magistrală de apă, el își transporta sarea pe litoralul Mării Negre, ceea ce se vede dintr-un fapt povestit în cronică; în urma revărsării acestui riu pe cursul lui inferior s-au înecat peste 300 de oameni veniți cu sare din Udeci-ul halician³⁷. De aici nu rezultă că puterea lui se întindea pînă la Dunăre. Această ipoteză se află în contradicție cu ceea ce cunoaștem noi despre hotarele principatului halician. Se știe că hotarul de sud al țării Haliciului îl formau orașele Ușița, Kucelmin, Onut, Kolomeea și hotarul de est cu Volinia — orașul Mikulin.

Istoriografia rusească din trecut în frunte cu N. M. Karamzin întindea hotarele haliciene pînă la gurile Siretului și Prutului³⁸. Părerea aceasta și-a găsit deplina aprobare la istoricii ucraineni³⁹. Istoriografia rusă și ucraineană obiectivă mai nouă a restrîns aceste hotare în concordanță cu mărturia

³⁶ Nu ne ocupăm de fuga în 1164 a lui Andronic Comnenul, din Inchișoare, unde era ținut din ordinul împăratului Manuil povestită de Nicetes Choniates, cd. Bonn, p. 171, deoarece din povestirea cronicarului bizantin nu se poate trage nici o concluzie cu privire la hotarele principatului halician. Orice speculație în această privință este de domeniul fanteziei.

³⁷ Expresia „ducînd judecăți pînă la Dunăre“ este o traducere exactă, cea mai apropiată de ediția originală din 1800. A. S. Orlov, *Slovo o polku Igoreve*, ed. 2-a, Moscova-Leningrad, 1946, p. 83.

³⁸ D. S. Lihaciiov, *Ustnye istoki chudožestvennoj sistemy*

Slova o polku Igoreve, în *Sbornik issledovanij i statej*, sub îngrijirea d-nei V. Adrianova-Peretj, Moscova-Leningrad, 1950, p. 82 și 90. De același autor, *Slovo o polku Igoreve*, 1955, p. 78.

³⁹ P. S. R. L., *Ipatievskaja letopis'*, p. 359.

⁴⁰ N. M. Karamzin, *Istoriija gosudarstva rossijskogo*, 12 t., 1816—1829, t. VIII, p. 80.

⁴¹ D. Zubriški, *Istoriija drevnego galičisko-russkogo kneazestva*, t. II, Lvov, 1852, p. 121; I. Šaranevici, *Istoriija Galicko-Volodimirskoj Rusi*, Lvov, 1863, p. 37; I. Ogonovski, *Slovo o polku Igoreve*, Lvov, 1876, p. 95.

documentelor istorice. Astfel, istoricul ucrainean V. B. Antonovici scria în 1885 că Nistrul, atît în partea lui dreaptă, cît și în partea lui stîngă, de la gurile Ușiței pînă la mare, „nu a aparținut nici principilor halicieni, nici altor principii ruși”⁴². În 1905, un alt istoric ucrainean, M. Hrușevski, de asemenea fixează granița de sud a principatului Halici la riul Ușița, afluent stîng al Nistrului și pe cursul superior al Prutului⁴³. S. M. Seredonin fixează în 1916 hotarul halician în același sens la orașele Ușița, Kucelmin, Onut, Mikulin și Colomeea⁴⁴.

În privința cumanilor ne prezintă lămuriri esențiale D. A. Rassoovski, care într-un studiu amplu privitor la limitele de răspîndire a cumanilor a încercat să localizeze așezările lor oarecum stabilizate pe timpul iernii⁴⁵. Autorul constată că unul din punctele de așezare a cumanilor a fost la Dunăre. După părerea sa, cumanii apar prima dată la Dunăre între anii 1070 și 1080 la hotarele Bizanțului. Zdrobind pe pecenęi în 1091, împăratul bizantin Alexie Comnen a deschis calea pentru incursiunile cumane. D. A. Rassoovski consideră că cumanii s-au stabilit la Dunăre din 1159, cînd cronica rusă Ipatievkaia ne informează privitor la fuga principelui rus Ivan Rostislavici în cîmp la cumani, despre care am vorbit mai sus.

Avem date potrivit cărora la sfîrșitul secolului al XII-lea cumanii erau așezați la Dunăre în mod temeinic. Nicetas Choniates scrie: „Petru și Asan, cu tovarășii lor de răscoală, s-au repezit spre Dunăre și trecînd-o cu luntrile s-au dus la vecinii lor cumani”⁴⁶. Deci cînd Asăneștii au fugit în 1186 din Bulgaria la cumani, pentru a le cere ajutor împotriva bizantinilor, cumanii se aflau la Dunăre. În sfîrșit, și cronica rusă Ipatievkaia sub anul 1190 ne vorbește despre „clobucii negri” (torcii), care s-au plîns principilor ruși că sînt atacați de cumani, dar ei nu știu dacă acești cumani sînt „dunăreni” sau veniți din altă parte⁴⁷. E o nouă dovadă că la sfîrșitul secolului al XII-lea cumanii erau stăpîni la Dunăre și, firește, pe meleagurile moldovenesti și muntenesti, înlăturînd posibilitatea extinderii haliciene pînă la Dunăre. După părerea lui D. A. Rassoovski, cumanii s-au răspîndit repede pînă la Porțile de Fier, iar spre nord pînă în Bucovina și pînă la granița sudică a principatului halician, românii aflîndu-se deci sub stăpînirea cumană.

În continuare, ne vom referi la două lucrări, prima fiind publicată înainte de primul război mondial, iar a doua înainte de cel de al doilea război mondial. Astfel, în 1909 a apărut Atlasul Istoriei Rusești de N. N. Tornau, recomandat de ministerele rusești respective pentru uzul școlilor secundare de cultură generală, militară și comerciale⁴⁸. Harta nr. 4, înfățișînd Rusia în 1054—1240, tratează hotarul Haliciului abia pînă la cursul superior al Prutului și Siretului, adică așa cum îl fixau istoricii menționați mai sus V. B. Antonovici, M. Hrușevski și S. M. Seredonin. Atlasul se afla, desigur, la nivelul științei istorice ruse din timpul publicării lui. În 1932, într-o lucrare foarte temeinică privitoare la istoria Rusiei, publicată de trei istorici bine cunoscuți în toată lumea, Paul Milioukov, Ch. Segnobos și L. Eisenmann, este prezentă o hartă a principatelor ruse din secolul al XII-lea, în care se vede că atunci cumanii își aveau pe teritoriul Moldovei o așezare tot atît de stabilă ca și între Nipru și Doneț. Principatul halician este cuprins în hotarele lui adevărate⁴⁹. Printre altele, acolo mai aflăm că în secolul al XII-lea principatul Kievului a decăzut, devenind o arenă a luptelor sîngeroase dintre diferiți pretenzenți la domnie și trecea din mină în mină, iar în a doua jumătate a acestui secol unul din principii kievieni se plîngea că toate drumurile sînt ocupate de cumani⁵⁰.

Trebuie să subliniem că ideea unei dominații kievene și haliciene este în flagrantă contradicție cu realitățile istorice de la est de Carpați. Către secolul al XII-lea s-a evidențiat existența unor formațiuni politice românești total independente. În această perioadă vedem în nordul Moldovei Șepenițul, o veche localitate și regiune care își trage originea din preistorie, de pe timpul culturii ceramicii pictate. În vest, la mijloc, se afla țara brodniciilor, compusă din regiunea Neamț și teritoriul dinspre sud, inclusiv Vrancea. Între aceste două formațiuni se situa Cimpulungul (Moldovenesc), veche „republică”, după terminologia lui Dimitrie Cantemir. La sud se afla țara Birlad, după cum rezultă din studierea mai amănunțită a cronicilor ruse. În secolul al XII-lea Birladul avea o regiune întinsă și o populație numeroasă. Pe ambele maluri ale Prutului și în spațiul pînă la Nistru se afla Cumania⁵¹.

Pe baza argumentelor expuse în această lucrare, sîntem îndreptățiți să afirmăm că păreri privitoare la existența unei dominații kievene și haliciene asupra teritoriului Moldovei în secolele X, XI și XII sînt neîntemeiate.

⁴² V. B. Antonovici, *Monografia po istorii juznoj i jugozapadnoj Rossii*, t. I, Kiev, 1885, p. 122—123.

⁴³ M. Hrușevski, *Istoria Ucraini-Rusi*, t. II, Lvov, 1905, p. 460—461.

⁴⁴ S. M. Seredonin, *op. cit.*, p. 184 și 186.

⁴⁵ D. A. Rassoovski, *Polovcy. Predely Polea polovechogo*, în *Annales de l'Institut de Kondakov (Seminarium Kondakovianum)*, t. X, Praha, 1938, p. 155—177.

⁴⁶ Nicetas Choniates, *De Isaacio Angelo*, lib. I, 5, după traducerea lui G. Murru, în *Analele Acad. Rom. seria II, Mem. Secf. Ist.*, vol. 28, București, 1906, p. 381.

⁴⁷ P. S. R. L., *Ipatievskaja letopis'*, sub anul 1190.

⁴⁸ N. N. Tornau, *Učebnyj atlas po ruskoj istorii*, ed. a 7-a, St. Petersburg, 1909.

⁴⁹ Paul Milioukov, Ch. Segnobos și L. Eisenmann, *Histoire de Russie*, t. I—III, t. I, Paris, 1932, harta în t. I, la p. 110.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 97 și 99.

⁵¹ Astfel se explică de ce Ivan Rostislavici a putut să adune cu ușurință o oaste compusă din cumani și berladnici și unii și alții se aflau aproape.

LE TERRITOIRE DE LA MOLDAVIE PAR RAPPORT AUX PRINCIPAUTÉS DE KIEV ET DE HALITCH

RÉSUMÉ

L'étude du professeur Alexandre V. Boldur (1886—1982), ancien directeur de l'Institut d'Histoire Nationale „A. D. Xenopol“ de Iassy pendant les années 1943—1948, représente une version abrégée de la communication portant le titre *Moldova între Kiev și Halici (La Moldavie entre Kiev et Halitch)*, soutenue à l'Institut d'Histoire „N. Iorga“ de Bucarest dans la séance publique du 20 octobre 1964.

Sous sa forme actuelle elle a été mise au point au mois de décembre 1964. L'importance de l'article réside tant dans le fait qu'on y combat avec des arguments péremptoires des assertions sans support scientifique réel, que par le fait qu'il colporte des informations inédites dans l'historiographie roumaine et des interprétations originales. C'est pourquoi l'on a considéré comme opportune sa publication, même si dans certaines questions de détail la rédaction de notre revue ne partage pas tout à fait les points de vue de l'auteur.

À l'exception de quelques passages insérés dans l'ouvrage *Teritoriul moldovenesc și cetățile de la Nistru și Chilia (Le territoire moldave et les châteaux-forts du Dniestr et de Kilia)*, paru dans les fascicules de mars 1984 — février 1985 de la publication *Europa și Neamul Românesc (L'Europe et le Peuple roumain)*, imprimée par l'Édition Nagard, l'étude est inédite. Le manuscrit en a été mis à la disposition de C. C. Giurescu pour qu'il le consulte en vue de l'élaboration du volume *Tivuri sau orașe și cetăți moldave din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea (Bourgs ou villes et cités moldaves du Xème jusqu'au milieu du XVIème siècle)*, Bucarest, 1967, où d'ailleurs il est également cité (Cf. p. 28, 29, 31 et 33). Nous mentionnons que sur les Tiverts et les Oulitchs, sur lesquels on fait des remarques succinctes dans l'article, Alexandre V. Boldur est revenu avec des détails dans l'ouvrage *The Enigma of the Ulichy-Tivertsy People*, dans *Balkan Studies*, IX, 1968, 1, p. 55—90. De même, l'historien, excellent connaisseur des sources médiévales vieilles russes, a fait une traduction roumaine intégrale du poème *Chant sur l'expédition d'Igor* — évoqué aussi dans l'étude sus-mentionnée — en l'accompagnant de consistants commentaires, ouvrage resté, malheureusement, inédit jusqu'à présent.

Pour ce qui est du problème du statut politique des régions roumaines est-carpatiques aux Xe—XIe siècles, l'auteur s'arrête à l'analyse des arguments invoqués par certains historiens pour démontrer la prétendue domination politique des principautés de Kiev et de Halitch sur la Moldavie. On y examine le caractère des rapports du prince Igor avec les Oulitchs et les Tiverts, en considérant que ces tribus n'ont pas été incorporées à l'État kiévien. De même, les expéditions initiées par Sviatoslav dans les Balkans n'ont pas conduit à l'accaparement durable de certains territoires du Bas-Danube. Les tentatives ultérieures de Vladimir le Monomakh du début du XIIème siècle d'imposer son administration dans la zone du grand fleuve ne se sont pas soldées, elles non plus, par des résultats positifs. L'établissement et le renforcement des populations touraniennes nomades dans les steppes nord-pontiques ont empêché en grande mesure l'offensive des princes russes de Kiev vers l'embouchure du Danube.

La présence temporaire du prince Ivan Rostislavitch de Zvenigorod dans les régions est-carpatiques ne peut pas être interprétée dans le sens d'une imposition de la domination halitchienne sur les territoires respectifs, car Ivan non seulement qu'il n'était pas soumis aux knès de Halitch, mais, bien au contraire, il se trouvait en conflit avec ceux-ci. Étant dépourvu de moyens militaires, il s'est allié avec les Berladniques et les Coumans, puis il s'est engagé comme mercenaire des différents princes russes. L'emploi de certaines informations offertes par *Chant sur l'expédition d'Igor* à l'appui de la soi-disant domination halitchienne au Bas-Danube est d'ailleurs repoussée par l'auteur. La frontière de sud du knésat de Halitch était formée au XIIe siècle par les villes Ouchitza, Kouchelmin et Onut. À la même époque en Moldavie sont attestées plusieurs formations politiques locales indépendantes.

Traduit par MICHAELA SPINEI